

УДК [94 : 39] : 001.891 : 643 (477.85/.87)
DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2021.4\(36\).567](https://doi.org/10.33782/eminak2021.4(36).567)

ГУЦУЛЬСЬКЕ ЖИТЛО ЯК ЕЛЕМЕНТ МАТЕРІАЛЬНОЇ ТА ДУХОВНОЇ НАРОДНОЇ КУЛЬТУРИ В ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Олександр Вовк

Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка (Суми, Україна)
e-mail: o.v.vovk@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7071-8964>

Метою публікації є прослідкувати, як в історичних та етнографічних працях дослідників XIX – початку XXI століття вивчалось питання гуцульської хати. Автор намагається з'ясувати, яке місце гуцульське житло займало у матеріальній і духовній культурі народу. З'ясовується, що різні дослідники у своїй роботі акцентували увагу на значенні гуцульської хати не лише як місці проживання селянина, але й як території, де відбуваються народні обряди, проявляється образотворче мистецтво. У статті розглядається питання композиції гуцульського житла, опис основних його елементів. Аналіз праць дослідників побудований за хронологічним принципом.

Ключові слова: хата, оселя, кімната, піч, дерев'яний, Гуцульщина, історіографія, культура

Самобутність Гуцульщини полягає в унікальності й оригінальності її культури. Складовою частиною цієї культури є гуцульське житло. Попри цю унікальність, дослідники архітектурних особливостей гуцульського житла намагалися порівняти його із загальноукраїнським типом народної архітектури. Питання про походження гуцульської оселі становить науковий інтерес для етнографів та істориків. Крім цього, гуцульська оселя виконувала роль не лише місця проживання людей, але й була тісно пов'язана з їхнім духовним світом. Важливим для науковців є з'ясувати – наскільки гуцульське житло було інтегроване у духовне життя мешканців цього українського етнокультурного регіону.

Висвітлення питання гуцульського житла знаходимо у дослідженнях істориків, етнографів, письменників з XIX ст. і до сьогодення. Гуцульська хата розглядається у контексті опису традиційного життя населення Гуцульщини. У XIX-XX ст. проблемою вивчення гуцульського житла займалися різні дослідники, серед яких визначних досягнень у вивченні вказаної проблеми досягли Р.Ф.Кайндль¹, Хв. Вовк², В. Шухевич³, С. Вінценз⁴, М. Домашевський⁵, В. Масненко і В. Ракшанов⁶, Р. Сілецький⁷ та інші.

¹ Кайндль Р.Ф. Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази. Чернівці: Молодий буковинець, 2000. 208 с.

² Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології. Київ: Мистецтво, 1995. 336 с.

³ Шухевич В.О. Гуцульщина: в 5 частинах. Упоряд. О.О.Савчук. (Репринтне видання 1899-1908 рр.). Харків: Видавець Олександр Савчук, 2018. 1218 с.

⁴ Вінценз С. На високій полонині. Кн. 1: Правда старовіку. Харків: Фоліо, 2019. 636 с.

⁵ Домашевський М. Історія Гуцульщини. Т. 1. Чикаго-Львів: Гуцульський дослідницький інститут в Чикаго, 1995. 501 с.

⁶ Масненко В.В., Ракшанов В.Б. Українська хата. Науково-популярне видання. Черкаси: Брама-Україна, 2012. 190 с.

⁷ Сілецький Р. Сільське поселення та садиби в Українських Карпатах XIX – початку XX ст. Київ:

Мета та завдання. Метою статті є спроба проаналізувати, як селянське житло Гуцульщини вивчалось у працях істориків, етнографів у ХІХ – початку ХХІ ст. До завдань публікації можна віднести розгляд таких питань: коли дослідники почали звертати увагу на гуцульську хату, як на об'єкт досліджень; як дослідники характеризували гуцульське житло; яке місце гуцульська хата посідала у матеріальній і духовній культурі народу; яким було ставлення селянина до гуцульської хати; як гуцульська хата була пов'язана із повсякденним життям народу.

Виклад основного матеріалу. Одним з перших дослідників, котрий намагався системно описати життя та побут гуцулів, був український священник, письменник, етнограф С. Витвицький. Його праці були опубліковані у другій половині ХІХ ст. Окреме місце у його дослідженнях посідає опис гуцульського житла. С. Витвицький зазначав, що гуцули полюбили будувати своє помешкання на пагорбах, які у них називалися ґрунями⁸. «Стіни гуцульської хати всередині рівно обтесані, але не білені. Житло складається, звичайно, з двох протилежних покоїв⁹, званих хоромами, у яких є завжди підлога. В одному з тих покоїв, як правило, на лівому боці, мешкає сам гуцул зі своєю сім'єю, а праву половину хати тримає незаселеною, для гостей... Крім начиння для приготування їжі в майстерно викладеній печі, та хіба ще ліжників¹⁰ на жердці і пари образів на стіні, у спальні гуцули більше нічого не тримають. У вітальні є образи, кахлева піч. На стіні, просто на дереві, гуцульський бойовий стрій: перехресниця – ремені з вибитими на них мосянжевими¹¹ цвяхами візерунками, на яких висять порохівниця і ташка¹² (...). Там же висіла і стрільба, звана крісом, а також пара пістолетів... Тримають на стіні лише топірець, гарапник¹³ і стремена. В усіх хатах є залізні клямки та міцні замки слюсарної роботи. Вікна малі, інколи заґратовані: сінешні двері засунуті чотиригранним тисовим або кедровим дрюком. Усередині дому, як правило, є дуже широке ліжко, посередині стіл, а довкола стін – широкі лавки. Коминів¹⁴ жодних, лише так звані димники для вудження¹⁵ м'яса на їжу. До спальні, звичайно прилягає комора, яка засувається зсередини зі спальні. Там складають святкове вбрання, гуглі¹⁶, гарди¹⁷, хустки. Перед вікнами є досить низький ганок, аби оберігати хату від снігових заметів. Той ганок зроблено наперед вхідних дверей до великої комори, що зветься амбаром. Там зложений набіл, тобто молоко і бринза, господарські залізні інструменти, взуття, шкіри, необхідний запас збіжжя»¹⁸.

Дослідник зазначав, що сіни у гуцульській хаті такі великі, що можна було б у

Наукова думка, 1994. 154 с.; Сілецький Р. Традиційне селянське житло українців Галичини початку ХХ ст. // Галичина: етнічна історія. Тематичний збірник статей. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2008. С. 81-103.

⁸ Витвицький С. Історичний нарис про гуцулів. Коломия: Світ, 1993. С. 22.

⁹ Кімнат. Тут і надалі примітки автора. – *О.В.*

¹⁰ Домоткане ворсисте вовняне покривало з візерунком.

¹¹ Латунними.

¹² Шкіряна торба.

¹³ Довгий батіг, сплетений з тонких ремінців.

¹⁴ Частина печі, труба.

¹⁵ Копчення.

¹⁶ Традиційний український верхній одяг із каптуром.

¹⁷ Те саме, що й зґарда – жіноча прикраса шії з намистин, монет і металевих хрестиків.

¹⁸ Витвицький С. Історичний нарис про гуцулів... С. 21.

них танцювати¹⁹. У найзаможніших можна зустріти печі з кахлів²⁰, англійські кухні, дерев'яні канапи, лаковані шафи, стінні годинники, зокрема, у мешканців с. Жаб'є²¹. Традиційні народні курні хати без комина на Гуцульщині у другій половині XIX століття вже стають зникаючим явищем і збереглися деінде²². Як ми бачимо, дослідник подає основні риси гуцульського житла. Хоч дорогі меблі та настінні годинники були ознаками лише заможних господарів, оселі яких були у меншості та відрізнялися від традиційних гуцульських, але С. Витвицький дає свідчення про те, що й народне житло у зазначений період теж зазнає трансформацій, а традиційна гуцульська курна хата поволі зникає.

Чернівецький науковець Р.Ф. Кайндль був одним з перших, хто наприкінці XIX ст. здійснив узагальнену характеристику життя та звичаїв гуцулів. Окрема частина його праці присвячена гуцульському житлу. Вибір місця для будівництва оселі – важлива справа. Необхідно вибрати та перевірити те місце, де має зводитися оселя. Гарним місцем є те, де лягає спати худоба, де живуть чорні мурашки, але не червоні. Для кращого ознайомлення з місцем гуцул там лягає спати: «Якщо йому сниться приємне, якщо уві сні ввижається гарна худоба, то ґрунт для будівництва вибраний вдало; в противному разі гуцул остерігається будувати на ньому. Інші випробовують місце будівництва так: ставлять склянку, не до кінця наповнену водою і накриту листочком; якщо місце мало бути щасливим, то наступного дня вода у склянці прибуде; якщо цього не сталося, то слід відмовитися від цього місця. Якщо не досить дбайливо перевіряти місце будівництва хижі, то може легко статися, що вибір упав саме на те місце, в якому водяться чорт і злі духи... Погано також, якщо при першому ударі сокирою для будівництва хати чути плач дітей, це ознака, що в збудованій хаті ніколи не можна виростити своїх власних дітей»²³.

Так, за Р.Ф. Кайндлем, будівництво гуцульської оселі розпочинається не з матеріальних і технічних приготувань, а з ритуальних дійств. Будує хату гуцул з колод. У цьому йому часто допомагають близькі сусіди. Стіни ущільнюють мохом. Хата зрідка має кам'яний фундамент, основні чотири колоди спираються на підкладені великі камені. Під ці колоди зсередини кладуть ладан, гроші, сіль, хліб (для добробуту мешканців), а ззовні – вугілля, тиньк із хлібної печі (для відлякування ворогів). Гуцульський будинок спрямований поздовжньою стіною на схід, південний схід, південь. З цього боку знаходяться вхідні двері, вікна. Деякі газди відмежовують від передньої стіни невелике подвір'я масивним дерев'яним муром, що називається граждою. Різниця між будинками заможного та незаможного господаря полягає у тому, що багаті газди обшивають покрівлю ґонтами, прикріпленими залізними цвяхами, а незаможний чоловік використовує драниці (тонкі дощечки, відколені від дерева), у багатих гуцулів уздовж передньої стіни проходить ганок, оселя бідного складається з однієї кімнати (хати)²⁴.

Р.Ф. Кайндль подає характеристику житлового приміщення, що перегукується з

¹⁹ Witwicki S. Hucyły // Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego. Kraków: Nakładem Towarzystwa Tatrzańskiego, 1876. S. 74.

²⁰ Керамічні плитки для личкування печей, стін будівель і т. ін.

²¹ Тепер смт. Верховина Івано-Франківської області.

²² Witwicki S. Hucyły // Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego. S. 75

²³ Кайндль Р.Ф. Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази. Чернівці: Молодий буковинець, 2000. С. 45-46.

²⁴ Ibid. С. 47-48.

описами інших дослідників. Брак світла у приміщенні через малі вікна та високу прибудову призводить до того, що приміщення в оселі є пануючим. Уся садиба, з огляду на санітарні умови, на думку автора, бажає багато кращого²⁵. Дослідник вказує на те, що при деяких хатах є колодязі (жерниці), або природне джерело (цуркало)²⁶. Праця Р.Ф. Кайндля супроводжується малюнками-схемами гуцульського житла, характеристикою господарських і побутових прибудов. «Якщо гуцул змушений з якоїсь причини покинути своє старе житло, то він відправляє мотиву подяки за щастя, яке було йому дароване у тій хаті, і відходить згодом з хлібом і сіллю в руках у нову домівку, після того, як він уже раніше обкурив її ладаном»²⁷.

Детальний опис гуцульського житла знаходимо у дослідженні відомого етнографа В. Шухевича. «Осідок, се хата враз з иньшими будинками, садок, царица²⁸, пасовисько, кішниця²⁹, словом ціле нерухоме майно одного ґазди».³⁰ Будівництво хати розпочинається з заготівлі матеріалів, до яких відноситься, головним чином, смерекова деревина. Вибір місця для будівництва – важливий етап для спорудження житла: «Місце під *шалаш* = *халаш* = *хату* вибирає Гуцул звичайно на горбі проти сонця; воно мусить бути щасливе, а таким є те, де маржина³¹ радо *спочіває*, або де мурашки сиплять *мурашківину*»³².

Будівництво хати розпочинається з того, що стельмах виготовляє хрест з малої смерічки, який обвивається вовною, обкурюється ладаном, окроплюється свяченою водою та ставиться в центрі майбутньої будівлі. Наступний етап – закладання й обкурювання ладаном підвалин і всього місця майбутньої будівлі. Під час цього дійства стельмах звертає увагу на явища довкілля – голос птахів, тварин, які мають визначати майбутню добру чи злу долю житла та її мешканців. Закладання підвалин хати супроводжується використанням свяченої води, хліба, сиріої білої та чорної вовни, поділеної на чотири частини монети. Після спорудження підвалин у центрі майбутньої оселі ставиться стіл, до якого запрошуються люди з харчами-дарунками. Це дійство може супроводжуватися музикою та танцями. Наступного дня триває черговий етап будівництва – закладання одвірків, а згодом – поетапно зводиться конструкція цілої оселі.

В. Шухевич наводить характеристику особливостей гуцульської хати. Зокрема, мова йде про «побиту хату» (дах нахилений під кутом 60 градусів), «віблу»³³ хату» (стіни будинку виготовлені з рівних стовбурів дерева), причівки (боки даху не добігають від стріхи до гребеня, але мають згин у 2/3 частини, звідки йдуть прямовисно до бруса, до якого прикріплюються крокви), «миту хату» (збудована з цілих або розпиляних обструганих зсередини колод, обмитих доданом до води капустаним квасом для того, щоб стіни швидше пожовкли), «хату з брамою» (з вулиці видно лише паркан із брамою і дах будинку). В. Шухевич наводить і

²⁵ Ibid. С. 50.

²⁶ Ibid. С. 52.

²⁷ Ibid. С. 57.

²⁸ Сіножать, пасовище, город.

²⁹ Частина сіножаті чи полонини, призначена для косіння.

³⁰ Шухевич В.О. Гуцульщина: в 5 частинах. Упоряд. О.О. Савчук. (Репринтне видання 1899-1908 рр.). Харків: Видавець Олександр Савчук, 2018. С. 128.

³¹ Велика рогата худоба.

³² Шухевич В.О. Гуцульщина... С. 130.

³³ Круглу.

характеристику облаштування гражд – гуцульських садиб за спеціальним типом огорожі, що складався суцільного дощатого паркана, а також господарських будівель при них.

Гуцульський будинок міг складатися з однієї хати, з двох. Якщо мешканці живуть у кімнаті з правого боку від хоромів, то оселя називається правачка, з лівого – лівачка, звернена до полонини хата – горішня, до низини – долішня. Наступний етап будівництва – спорудження печі. Частина перед піччю – припічок, з боку – запічок. До припічка вбивають дві залізні чи дерев'яні ніжки (лабкі), які слугують для зведення комина. Комини можуть бути оздоблені кахлями, прикрашеними візерунками квітів, церков, хрестів, образами святих, сценами з життя гуцулів, гербами, тваринами. Дим з комина чи отвору печі (кагли) виходить просто у хороми. Якщо у печі немає комина, то дим іде просто у хату – через двері – до хоромів. Така хата називається кърна або бурдѣй. Піч займала майже четверту частину кімнати. Запічок – місце де перебувають більшість часу старі люди й маленькі діти. У куті біля печі знаходиться кочерга й інші хатні знаряддя. Властиві для гуцульської оселі наявність ослонів, згодом – ліжок, лавиць, скринь, ручних знарядь праці (наприклад, ручний млин), ємностей з продуктами. На сволоках горизонтально прикріплені жердки чи перекладки, на які підвішується одяг, святкове вбрання, ліжники. Ці перекладки часто є прикрашені орнаментом. Поруч кріпиться колиска. Дослідник у своїй праці також наводить різні типи замків і защіпок, які використовуються у хатах. Коли оселя збудована, гáзда у стельмаха, а стельмах у гáзди обрядово просять прощення, господар розплачується за роботу³⁴.

Стіна над столом – образнік. Серед ікон, за гуцульською традицією, має бути образ Св. Миколая. Ікони прикрашені свяченим зіллям, писанками й іншими прикрасами. Стіни оселі можуть містити полиці для посуду. Оздоблений візерунками намісник над одвірком слугує не лише для зберігання посуду, але й для окраси. На стінах хати можна зустріти топірці, табівки³⁵, порохівниці, баклаги, гарапники й інші речі³⁶. Розміри й оздоблення оселі залежали від заможності її власників. В одній оселі та різних кімнатах могла мешкати не одна родина, слуги. Заможні гáзди могли використовувати одну кімнату для щоденного мешкання, а світлицю – на свята³⁷.

Гуцульська оселя – не лише місце для проживання чи святкування, але й робоче місце ремісника. Значна частина обрядових дійств відбувалася у хаті. В. Шухевич подає їх детальний опис. Готуючись до них, господарі важливої ваги приділяли, щоб хата була прибраною, підготовленою до свята. З хатою пов'язані і певні святкові ворожіння. Наприклад, перед Різдвом гáзда засвічував у хаті, виймав столове вікно, брав під руку перший печений хлібець, у ліву руку веретено, у праву – сокиру, обходив тричі обійстя, вітаючись, а хатні бажають здоров'я³⁸. Таким чином, оселя для гуцула – це не просто будинок для проживання, а певною мірою священне місце, яке супроводжувало людину ціле життя – від народження до кінця. Від початку будівництва та після побудови гуцульська хата – місце релігійно-обрядових, магічних, побутових дійств.

³⁴ Шухевич В.О. Гуцульщина... С. 130-140, 148-149.

³⁵ Оздоблені орнаментом невеликі шкіряні сумки, які носили через плече.

³⁶ Шухевич В.О. Гуцульщина... С. 141-143.

³⁷ Ibid. С. 146-147.

³⁸ Ibid. С. 638-639.

Український етнограф Хв.Вовк, подаючи характеристику селянської оселі, вказує на те, що «загалом, застаючись вірні своєму загальному типові, характеристичні українські хати тягнуться широкою смугою через цілу середню та південну Україну, од підніжжя Карпат на схід до Орловської, східних частин Курської та Вороніжської губерній... Отже, зовсім однаковий на цілому просторі країни цей загальний тип української хати став одною з найголовніших та найвиразніших етнографічних ознак українського племені»³⁹. Попри таку характеристику, дослідник, все ж, вказує на певні регіональні особливості селянського житла. Етнограф пише, що гуцульська хата збудована тільки з дерева, брусовані зруби вкриті дерев'яним дахом, поширеним на передню огорожу, гражду, через це хата закрита з усіх боків. Дослідник вказує на те, що форма даху вказує на пережитки від солом'яної стріхи (чотирисхилий дах завершується високим повздовжнім гребенем, а ребра закруглені). Хв.Вовк вказує на те, що в Яворові, Жабйому, селах, що розташовані вище за течією Чорної Тиси, гірських селах гуцульські хати досягають свого повного розвитку⁴⁰. Дослідник прагнув не лише навести опис гуцульської оселі, але й порівняти її особливості у різних частинах Гуцульщини.

Низка творів художньої літератури ХХ ст. присвячені гуцульській тематиці. Звісно ж, ці твори мають описи життя та побуту гуцулів, їхнього житла. У цьому контексті можна згадати І.Франка, М.Коцюбинського, Г.Хоткевича. Написанню творів передувало проживання на Гуцульщині та ретельне вивчення гуцульського життя авторами. Тому для них гуцульське життя не лише романтика, але й розуміння усіх складнощів і злигоднів його буття. Г.Хоткевич, автор численних творів на гуцульську тематику, у першій чверті ХХ ст. з сумом писав про те, що на вулицях Жабйого (найбільшого гуцульського села) вже не можна знайти жодної гуцульської хати, лише одні корчми, шинки й оселі юдеїв. Гуцули ж змушені перебиратися мешкати високо в гори. А трапляється так через любов селян до горілки, махінації владних іа заможних шахраїв⁴¹.

Як ми вже бачили на прикладі Р.Ф.Кайдля, інтерес до гуцульського побуту, і житла зокрема, проявляли не лише українці. У 1930-х роках будовою гуцульського житла цікавився Єжи Жуковський. Його праця «Гуцульщина: внесок у дослідження народного будівництва» була опублікована у Варшаві у 1935 р.⁴² Найбільш знаменитим польським автором, котрий присвятив цикл своїх творів гуцульській тематиці, був С.Вінценз⁴³. У його творі присутня також тематика гуцульської оселі. Цікавим і повчальним для сьогодення є твердження автора про те, що деревину для забудови хоч і обирали найкращу, ніхто не вирубував лісу відразу, лише впродовж років, бо через повну вирубку вода з джерела могла залити весь зруб. Через це хату на новому зрубі не ставили.

Подібно до інших дослідників, С.Вінценз писав про те, що місце для побудови оселі могло вивчатися протягом покоління, а то й не одного. Будівництву могли передувати ночівля між двох ватр, будівництво шалашу⁴⁴ з галуззя, колиби,

³⁹ Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології. Київ: Мистецтво, 1995. С. 95.

⁴⁰ Ibid. С. 97.

⁴¹ Хоткевич Г. Гуцули і Гуцульщина. Джерсі: Свобода, 1920. С. 22.

⁴² Żukowski J. Huculszczyzna: przyczynek do badań nad budownictwem ludowym. Warszawa: Z zasiłkiem Tow. Przyjaciół Huculszczyzny, 1935. 39 s.

⁴³ Вінценз С. На високій полонині. Кн. 1: Правда старовіку. Харків: Фоліо, 2019. 636 с.

⁴⁴ Те ж саме, що й халаш – тимчасове приміщення для худоби.

півхати, пів стайні, півоборогу⁴⁵, зимарки чи веснарки⁴⁶. Задовго перед спорудженням оселі вибирали круглі колоди, матеріал підганяли відповідно до планів і вимірів. Чотири кути для майбутньої хати утрамбовують камінням. Так як й інші автори, С. Вінценз пише про те, що перед початком будівництва прислухалися до явищ природи і голосу птахів, тварин. Могли залучати до цього дійства й віщуна, аби він замовляннями відвернув лихо від майбутньої оселі. Перед початком будівництва бенкетували з музикою, танцями. Згодом тривав процес побудови оселі: «кожна частина хати – розвиток її ідеї»⁴⁷. Згідно твердження автора, гуцули надають оселі антропоморфних рис: «хата наслідує поперечний розріз тіла людини», очі – вікна, задня частина хати – спина⁴⁸. Хати-гражди, на думку автора, беруть свій початок від оборонних споруд⁴⁹.

Таким чином, ми бачимо, що С. Вінценз описує гуцульську оселю як, наче живу, і ставлення до неї селянина не як до просто будівлі з дерева й каміння, а до чогось священного. Набуттю чарівного значення селянській оселі сприяють і цілорічні обряди та святкові дійства, що їх гуцули здійснюють у своїх оселях. Про вірування гуцулів докладно писав відомий дослідник Гуцульського краю Петро Шекерик-Доників⁵⁰.

Традицію написання художніх і дослідницьких робіт у другій половині продовжувала низка авторів. Серед них можемо назвати М. Ломацького. Попри те, що його роботи написані переважно на еміграції, але важко переоцінити його знання про Гуцульщину та любов до неї. Зустрічаємо в його творах і опис гуцульської оселі: «Гуцульська простора хатка – стіни миті, на стінах старі, почорнілі образи святих на полотні і на шклі. Кругом хати під стінами широкі лавиці, що то на них не лише сидіти, але й спати можна. Лавиці застелені пухкими ліжниками, біля дверей «намисник» – шафа, різьблена з полицками на ріжку домашню посуду, а напроти дверей коло стіни великий стіл із різьбленими ногами, застелений вишитою, як сніг біленькою скатертю, під другою стіною широке, теж різьблене ліжко, застелене ліжником, над ним на жерді теж ліжники й взористі верені⁵¹ – з хати двері до кліти – комори з одягом і білям. У куті недалеко дверей велика піч із «опецьком», на якому можна спати й грітися від печі»⁵².

Дослідник Микола Голубець у своїй праці, присвяченій українському мистецтву, певну вагу приділив і характеристиці гуцульської хати: «це звичайно тридільна будівля з «хоромами» – сіньми посередині та двома кімнатами – «лівачкою» і «правичкою» – по боках. Буває, що з боків прибудовують «кліть» – комору, або й з обох боків «притули» чи пак «колешні»⁵³ на вівці...»⁵⁴.

У ґрунтовному дослідженні М. Домашевського⁵⁵ цілий розділ присвячений

⁴⁵ Половина повітки на чотирьох стовпах для сіна.

⁴⁶ Вінценз С. На високій полонині. Кн. 1. С. 50-51.

⁴⁷ Ibid. С. 54.

⁴⁸ Ibid. С. 55.

⁴⁹ Ibid. С. 59.

⁵⁰ Шекерик-Доників П. Рік у віруваннях гуцулів. Верховина: Гуцульщина, 2009. 353 с.

⁵¹ Домоткане вовняне або лляне рядно.

⁵² Ломацький М. Гомін гуцульської давнини. Мюнхен: Logos, 1961. С. 24.

⁵³ Приміщення для худоби.

⁵⁴ Голубець М. Мистецтво // Історія української культури / За заг. ред. І. Крип'якевича. Київ: Либідь, 1994. С. 529.

⁵⁵ Домашевський М. Історія Гуцульщини. Т. 1. Чикаго-Львів: Гуцульський дослідницький інститут в Чикаго, 1995. 501 с.

дерев'яній архітектурі на Гуцульщині. Дослідник вказував на те, що у житлових будинках гуцулів і бойків невід'ємною складовою є крита галерея на передньому фасаді або навколо будинку, покрівля якої тримається на кронштейнах і стовпчиках. Такі галереї властиві не лише церквам, а й житловим будинкам не лише на Гуцульщині чи Бойківщині, але й на Черкащині, Полтавщині, Закарпатті⁵⁶. Тобто, М. Домашевський вказує на те, що гуцульські оселі є складовою загальноукраїнського типу будівництва, хоча й із місцевою специфікою. Дослідник писав про те, що, коли порівняти між собою дерев'яне житло різних карпатських районів, то дерев'яна архітектура найповніше й яскравіше виражена у гуцульській гражді⁵⁷. Говорячи про інтер'єр гуцульської хати, М. Домашевський пише про те, що він вражає своєю композиційною єдністю та багатством фарб, він побудований на сполученні природних кольорів і виготовлених матеріалів, з яких складається хата: дерево, кераміка, вовняні тканини⁵⁸.

У колективній праці Ю. Гошко та П. Федака⁵⁹ автори подають характеристику як постійного, так і тимчасового гуцульського житла. Науковці вважають, що у генезі гуцульського житла прослідковуються дві лінії: від однокамерної кліті – колиби та від двокамерної стаї⁶⁰ – п'ятистінки, перша лінія властива сезонному і постійному житлові, друга – сезонному. На думку дослідників, першим етапом розвитку гуцульського житла була однокамерна хата-кліть (бурдей), найдавніша з яких відома з 1660 р. на Рахівщині. Згодом розвиток садиби йшов шляхом прибудов. Що стосується трикамерних будівель, то вони продовжують давньоруську традицію XII-XIII ст.⁶¹

У роки української незалежності зберігається науковий інтерес дослідників до гуцульської оселі. На думку дослідника С. Смолінського, гуцульська курна хата відноситься до такого типу народного житла, яке існувало століттями. «У курній хаті раціонально використовувався весь обсяг приміщення. Значна висота (до 250 см) давала місце для нормальної життєдіяльності людини, бо дим стояв угорі. Верхню частину хати використовували, щоб сушити там дрова, коноплі, льон, одяг, а для цього робили систему гряд...»⁶². Автор не погоджується з думкою про те, що курна хата була лише ознакою бідних, «на певному етапі розвитку народного будівництва вони були поширені повсюди як повноцінне житло»⁶³. Етнограф Р. Сілецький дотримувався думки, що традиційне карпатське народне житло пройшло шлях розвитку від однокамерних до дво- і трикамерного, які у XIX – на початку XX ст. стали переважаючими. Однокамерну хату гуцули називали «бурдеєм», вона на зламі XIX-XX ст., на думку автора, була характерною лише для бідних безземельних селян⁶⁴. Р. Сілецький стверджує, що «народне житло галицьких українців під кутом зору основних типологічних характеристик цієї галузі матеріальної культури – горизонтального планування і системи опалення,

⁵⁶ Ibid. С. 295.

⁵⁷ Ibid. С. 301.

⁵⁸ Ibid. С. 304.

⁵⁹ Гошко Ю.Г., Федака П.М. Поселення // Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження. Київ: Наукова думка, 1987. С. 182-189.

⁶⁰ Постійне або тимчасове житло на полонині, де живуть пастухи влітку.

⁶¹ Ibid. С. 165-167.

⁶² Смолінський С. Гуцульська курна хата // Краєзнавство. 1994. № 1. С. 50.

⁶³ Ibid. С. 51.

⁶⁴ Сілецький Р. Сільське поселення та садиби в Українських Карпатах... С. 121-122.

що відзначаються стійкістю і добре зберігають етнічну традицію, безумовно становить невід'ємну частину української етнічної домобудівної традиції»⁶⁵.

Невід'ємними складовими гуцульської оселі, на думку дослідника В. Сивака⁶⁶, є хатня піч, що часто могла оздоблюватися та прикрашатися кахлями із зображенням сцен народної культури, зображенням рослин. Такі елементи оселі, як меблі, сволюки, одвірки оздоблювалися мешканцями різьбою, що відрізняє гуцульську оселю від бойківської чи лемківської.

У праці дослідників В. Масненка та В. Ракшанова⁶⁷ окремий розділ присвячено особливостям житла на Гуцульщині, подається характеристика основних типів гуцульських осель. Характеризуючи курні хати, автори пишуть, що крім бурдеїв (хата й сіни), існували й бухні хати (лише хата)⁶⁸. А. Данилюк, порівнюючи бойківські та гуцульські хати, вважав, що між ними є істотна різниця, що полягає не лише в особливостях планування, а й у пропорціях і співвідношеннях окремих частин будівель. Наприклад, гуцульська оселя має спокійний, невисокий дах, а у бойківських оселях він стрімкий. Архітектурні форми гуцульської будівлі різкі та графічно окреслені. Про гуцульську гражду автор пише, що це дійсно романтичні, життєво раціональні твори народних будівничих⁶⁹. Думки про те, що гуцульська гражда має своє походження від найдавніших типів замкнутого двору XIII-XIV ст., дотримується дослідник І. Сеньків⁷⁰. Автор вважав, що «для гірських людей гражда була не лише матеріальним захистом їхніх життя і добра, а й ареною їхньої духовної боротьби з надприродними силами зла»⁷¹.

У цілому ж, сучасні дослідники, зокрема Р. Радович⁷², вважають, що народне будівництво Гуцульщини (поселення, житлові та господарські споруди двору, високогірне будівництво) великою мірою пов'язане з головною спрямованістю сільського господарства у цьому регіоні – гірським тваринництвом. Дослідник вважає, що типологічні ознаки гуцульської будівельної культури становлять етнокультурну єдність із загальноукраїнським будівництвом, але зі збереженням особливих рис, властивих Карпатам і гуцульській культурі зокрема.

Провідну роль у символіці гуцулів відігравав хрест, тому в оселі були домашні образи. Праця О. Богомолець присвячена характеристиці домашніх ікон Гуцульщини. На думку авторки, їм властивий світоглядний синкретизм, що мав свій вияв у поєднанні язичницьких та християнських елементів мистецтва і побуту гуцулів. Домашні ікони зображували святих подібними до язичницьких богів, а у житті були помічниками, порадиниками, захисниками господарства⁷³. Ікони були не лише складовою гуцульського домашнього інтер'єру, а й домашньою святинею.

⁶⁵ Сілецький Р. Традиційне селянське житло українців Галичини... С. 81.

⁶⁶ Сивак В. Інтер'єр народного житла // Етнографічні групи українців Карпат. Гуцули. Харків: Фоліо, 2020. С. 77.

⁶⁷ Масненко В.В., Ракшанов В.Б. Українська хата...

⁶⁸ Ibid. С. 125.

⁶⁹ Данилюк А. Шляхами України. Етнографічний нарис. Львів: Світ, 2003. С. 95-97.

⁷⁰ Сеньків І. Гуцульська спадщина. Праці з життя і творчості гуцулів. Чернівці: Друк Арт; Верховина: Гуцульщина, 2014. С. 162.

⁷¹ Ibid. С. 178.

⁷² Радович Р. Народна архітектура // Етнографічні групи українців Карпат. Гуцули. Харків: Фоліо, 2020. С. 54.

⁷³ Богомолець О. Синкретичний характер домашніх ікон Гуцульщини // Релігія та Соціум. 2006. № 1-2 (21-22). С. 75.

Висновки. Одним серед перших дослідників, котрий намагався системно описати життя і побут гуцулів, їхнє житло, був С. Витвицький – український священник, письменник, етнограф XIX ст. Згодом до дослідницької роботи долучилися Р.Ф. Кайндль, Хв. Вовк, В. Шухевич та інші дослідники різного походження. Інтерес до вивчення гуцульського житла як елементу матеріальної та духовної культури не припиняється і в сучасній науці. На основі аналізу досліджених праць можна дійти думки про те, що гуцульська оселя є логічним продовженням і складовою традиційного українського дерев'яного будівництва, що триває з давньоруських часів.

Проте, існує й певна специфіка. Для гуцульського житла властива одно-, дво- чи трикамерність. До житла можуть бути прибудовані кімнати для господарських потреб, сама оселя може мати вигляд, подібний до оборонних споруд (гражда). Складовими інтер'єру гуцульської оселі були піч, меблі, сволоки, одвірки. Ці елементи могли оздоблюватися різьбою, орнаментами. Житло для гуцулів було не лише місцем проживання чи простою архітектурною будівлею, але певним священним осередком, що єднав родину та супроводжує людину у побуті, на свята чи під час сумних подій протягом цілого життя. Попри те, що загальні риси гуцульської оселі вивчені науковцями, мають місце локальні особливості, які можуть бути об'єктом історико-етнографічних досліджень.

REFERENCES

- Bohomolets, O.** (2006). *Synkretychnyi kharakter domashnikh ikon Hutsulshchyny* [Syncretic character of home icons of Hutsul region]. *Relihiia ta Sotsium*, 1-2 (21-22), 70-76 [in Ukrainian].
- Danyiuk, A.** (2003). *Shliakhamy Ukrainy. Etnohrafichnyi narys* [In the ways of Ukraine. Ethnographic essay]. Lviv: Svit. [in Ukrainian].
- Domashevskiy, M.** (1995). *Istoriia Hutsulshchyny* [History of Hutsulshchyna]. Chicago-Lviv: Hutsul Research Institute in Chicago [in Ukrainian].
- Holubets, M.** (1994). *Mystetstvo* [Art]. In **Krypiakevych, I.** (Ed.). *History of Ukrainian culture*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Hoshko, Y. & Fedaka, P.** (1987). *Poselennia* [Settlement]. In *Hutsulshchyna. Historian ethnography research*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Kaindl, R.F.** (2000). *Hutsuly, yikh zhyttia, zvychai ta narodni perekazy* [Hutsuls: their lives, customs and folk tales]. Chernivtsi: Molodyi bukovynets [in Ukrainian].
- Khotkevych, H.** (1920). *Hutsuly i Hutsulshchyna* [Hutsuls and Hutsulshchyna]. Jersey City, N. J.: Svoboda [in Ukrainian].
- Lomatskyi, M.** (1961). *Homin hutsulskoi davnyiny* [Murmur of Hutsul antiquity]. Munich: Logos [in Ukrainian].
- Masnenko, V. & Rakshanov, V.** (2012). *Ukrainska khata. Naukovo-populirne vydannia* [Ukrainian house. Popular science publication]. Cherkasy : Brama-Ukraina [in Ukrainian].
- Radovych, R.** (2020). *Narodna arkhitektura* [Folk architecture]. Ethnographic groups of Ukrainians of Carpathians. Gutsuls (pp. 34-35), Kharkiv : Folio [in Ukrainian].
- Senkiv, I.** (2014). *Hutsulska spadshchyna. Pratsi z zhyttia i tvorchosti hutsuliv* [Hutsul's inheritance. Labours are with life and work of hutsul people], Chernivtsi: Druk Art; Verkhovyna : Hutsulshchyna [in Ukrainian]
- Shekeryk-Donykiv, P.** (2009). *Rik u viruvanniakh hutsuliv* [A year in the beliefs of the Hutsuls]. Verkhovyna: Hutsulshchyna [in Ukrainian].
- Shukhevych, V.** (2018). *Hutsulshchyna* [Hutsulshchyna]. Kharkiv: Oleksandr Savchuk [in Ukrainian].
- Siletskyi, R.** (1994). *Silske poselennia ta sadyba v Ukrainskykh Karpatakh XIX – na pochatku XX st.* [Rural settlements and estates in the Ukrainian Carpathians of the XIX – early XX centuries]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Siletskyi, R.** (2008). *Tradytsiine selianske zhytlo ukraintsv Halychyny na pochatku XX st.* [Traditional peasant housing of Ukrainians in Halychyna in the early 20th century]. *Halychyna: ethnic history. Thematic collection of articles*. Lviv: Lviv Ivan Franko National University [in Ukrainian].

- Smolinskyi, S.** (1994). *Hutsulska kurna khata* [Hutsul smoky house]. *Kraieznavstvo*, 1, 48-51 [in Ukrainian].
- Syvak, V.** (2020). Interier narodnoho zhytla [Interior of the folk dwelling]. In *Ethnographic groups of Ukrainians of Carpathians. Gutsuls*, (pp. 56-78). Kharkiv: Folio [in Ukrainian].
- Vincenz, S.** (2019). *Na vysokiy polonyni. Kn. 1: Pravda staroviku* [On a high meadow. Book 1: The truth of old age]. Kharkiv: Folio [in Ukrainian].
- Vovk, Khv.** (1995). *Studii z ukrainskoi etnografii ta antropologii* [Studios from ukrainian ethnography and anthropology]. Kyiv: Mystetstvo [in Ukrainian].
- Witwicki, S.** (1876). *Huculy* [Hutsuls]. *Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego*. Cracow: Towarzystwo Tatrzańskie [in Polish].
- Wytvytskyi, S.** (1993). *Istorychnyi narys pro hutsuliv* [Historical essay about Hutsuls]. Kolomyia: Svit [in Ukrainian].
- Żukowski, J.** (1935). *Huculszczyzna: przyczynek do badań nad budownictwem ludowym* [Hutsul region: a contribution to research on folk architecture]. Warsaw: Tow. Przyjaciół Huculszczyzny [in Polish].

Oleksandr Vovk

(Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko, Sumy, Ukraine)

e-mail: o.v.vovk@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7071-8964>

Hutsul Housing as Element of Material and Spiritual Folk Culture in Historical and Ethnographic Research

The process of how the issue of the Hutsul house has been studied in the historical and ethnographic works of scholars of the 19th – early 21st century is highlighted in the paper. The author tries to find out what place the Hutsul housing occupied in the material and spiritual culture of the people.

The author has ascertained that one of the first researchers who tried to describe Hutsul housing systematically was a Ukrainian priest, writer, ethnographer of the 19th century S. Vytvytskyi. The research work was continued by R.Fr. Kaindl, Khvedir Vovk, V. Shukhevych, and others.

Interest in the study of Hutsul housing as an element of material and spiritual culture does not cease in modern science. It is stated that various scholars in their works have focused on the importance of the Hutsul house not only as a place where the peasant lives but also as a territory where folk rites take place, and fine arts can be found.

The composition of Hutsul housing and a description of its main elements are considered in the paper. The analysis of scholars' works is presented on a chronological principle.

Based on the analysis of the studied works, one can come to the conclusion that the Hutsul dwelling is a logical continuation and part of the traditional Ukrainian wooden construction, which has been taking place since ancient Rus times, although with local specifics. The parts of the Hutsul dwelling interior were an oven, furniture, ceiling beams, and doorposts. These elements could be decorated with carvings and ornaments. Hutsul housing was not only a place of residence or a simple architectural building but also a sacred center that united the family and accompanied a person in everyday life, on holidays, or during sad events throughout life. Local features of Hutsul housing can continue to be the subject of historical and ethnographic research.

Keywords: house, dwelling, room, oven, wooden, Hutsul region, historiography, culture